

Національна Академія Наук України
Інститут національних відносин і політології

На правах рукопису

МАРЧУК ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

**НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ
ТРАДИЦІЇ
В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ
ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

(друга половина 1980-х - перша
половина 90-х років)

Спеціальність — 07.00.05. — етнологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-1996

АВ 35.023

Робота виконана на кафедрі історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
КУЗЬМІНЕЦЬ Олександр Васильович.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
КАЛАКУРА Ярослав Степанович,
кандидат історичних наук, доцент
ГОЛОВКО Микола Леонтійович.

Провідна організація: Український державний педагогічний
університет ім. М. Драгоманова.

Захист відбудеться «29» квітня 1996 року о 14 год. на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д.01.67.01 в Інституті національних відно-
син і політології НАН України за адресою: 252011, м. Київ-11,
вул. М. Кутузова, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту націо-
нальних відносин і політології НАН України за адресою: 252011,
м. Київ-11, вул. М. Кутузова, 8.

Автореферат розісланий «28» березня 1996 року.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Ю. А. ЛЕВЕНЕЦЬ.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Серед принципових проблем зміцнення Української держави важливе місце займає вивчення ролі національно-демократичних традицій українського народу. Актуальність осмислення державотворчих процесів полягає в тому, що такого перехідного періоду, який переживає Україна, світова практика не знає. Відновлення державної незалежності України співпало з переходом від тоталітарної до демократичної системи, з побудовою правової держави. Залишається нагальним аналіз власних державницьких традицій, які тривалий час не досліджувались, або фальсифікувались. Звернення до історії, її уроків дозволяє не тільки об'єктивно і правдиво висвітлити історико-етнологічні проблеми минулого, але і творити інформаційну базу прогнозування сучасних процесів на основі дослідження національно-демократичних традицій.

Під національно-демократичними традиціями етнологія розуміє набуття, примноження і передачу від покоління до покоління характерних для того чи іншого етносу елементів духовної і суспільної спадщини. До числа традицій відносять певні суспільні цінності, моральні засади, норми поведінки, звичаї, обряди. Визначальною з них є національна ідея, що тісно пов'язана з державністю.

Витоки української ідеї та державності сягають періоду Київської Русі, що була державою з своєрідним політичним устроєм і владними структурами, аналогів яких не мали тодішні держави Європи та Азії. Традиції Київської Русі (демократизм в організації суспільного життя, соборність українських земель, духовність, гуманізм, віра в Бога, широкі міжнародні зв'язки і захист своїх земель, державницька роль жінки) залишаються актуальними і сьогодні. Вони були підхоплені, збережені і примножені Галицько-Волинською та Литовсько-Руською державами.

Доба Козаччини, особливо часи Богдана Хмельницького, висунула традиції демократичного державотворення: виборність козацьким військом гетьманів, ідею самоуправи України, обмеження станових привілеїв, свободи, нескореності, національної гордості, християнства, духовності та освіти.

Період нового українського відродження у XIX ст. був позначений розвитком української ідеї, традицій національного державотворення, збагачення національної суспільно-політичної думки. Наприкінці XIX ст. в

Україні з'явилися перші політичні партії, а згодом сформувався могутній національно-визвольний рух.

Рішучий крок на шляху національного визволення і державотворення зробив український народ у період 1917-1920 рр. Національні державницькі традиції стали провідними для діяльності Української Центральної Ради і лягли в основу Української Народної Республіки (УНР) та Західно-української Народної Республіки (ЗУНР). У вирі національно-визвольної боротьби закладено фундамент українського парламентаризму та багатопартійності. Символом соборності і неподільності Української держави став історичний Акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.

З встановленням в Україні влади більшовиків зникають одна за одною ті політичні партії, що стояли на позиціях розбудови незалежної України. По мірі згортання політики українізації в підпілля була загнана самостійницька ідея. Її провідники були репресовані, або емігрували. Уряд УНР в екзилі, інші національно-демократичні інституції протягом багатьох десятиріч репрезентували перед світом невмирущість української справи.

Традиції державності і формування самостійницького світогляду в політичній свідомості громадян Української РСР обстоював національно-визвольний рух опору 40-х - початку 50-х років. Багаторічна боротьба Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) знаходила підтримку широких верств населення всієї України, сприяла росту національної самосвідомості.

Після смерті Й.Сталіна і часткової лібералізації суспільства стала можливою поява шестидесятників, а згодом і дисидентського руху, який виник завдяки зусиллям творчої інтелігенції, що прагнула відродити національно-демократичні традиції українського народу. Шестидесятники і дисидентський рух стали логічним продовженням попередніх етапів національно-визвольної боротьби, носіями демократичних традицій українського народу. Спрацював своєрідний генетичний код національно-визвольних процесів, які підготували ґрунт для проголошення незалежності.

Криза тоталітарного режиму, процес розпаду Радянського Союзу водночас із суспільно-політичними змінами революційного характеру в країнах Східної Європи на рубежі 80-90-х років обумовили відновлення Української держави, підтримане всенародним референдумом 1 грудня 1991 р. З часу відновлення незалежності України залишаються головними завдання розбудови держави, її дієздатних структур та інституцій, реформування

форм власності, повнокровного соціально-економічного і духовного розвитку народу на основі його традиційної самобутності. Звідси і особлива актуальність наукового дослідження проблем розвитку національно-демократичних традицій, їх ролі в суспільно-політичному і цивілізаційному поступі українського народу.

Зрозуміло, що єдиний шлях розбудови України - це шлях дальшого зміцнення її незалежності, проведення демократичних реформ. Аналізуючи стартові умови відновлення самостійної Української держави, важливо відмітити остаточне самовизначення України, яке пройшло демократично і цивілізовано. Це велике досягнення з точки зору того, що Україна має значний досвід і достатньо традицій цивілізованості, щоб і далі йти демократичним шляхом. Успіх реформ багато в чому залежить від того, наскільки будуть враховані та примножені й інші національні традиції державності, що виступають каталізатором зростання національної самосвідомості і виховання патріотизму українського народу, громадян інших національностей, що проживають в Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є національно-демократичні традиції українського народу, що передавались від покоління до покоління, їх носії, зокрема політичні і громадські об'єднання та суспільно-політичні страти.

Предмет дослідження - тенденції становлення, відродження і збагачення традицій, перевірених у процесі відновлення і зміцнення незалежної демократичної України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період другої половини 80-х - першої половини 90-х років ХХ сторіччя. Саме на цей період часу припадають найбільш важливі процеси, пов'язані з революційними за своїм змістом перемінами в Україні, розпадом СРСР і початком реформ. Перебувочі процеси створили передумови для радикальних перетворень і переходу до системи політичного плюралізму, становлення багатопартійності. Процес формування та діяльності сучасних політичних партій України пройшов шлях від відстоювання вимог суверенітету України до виходу з СРСР і розбудови незалежної держави. Все це в значній мірі сприяло зростанню політичної активності, національної самосвідомості українського народу, громадянського патріотизму малих народів і національних меншин України. Проголошення Акту про державну незалежність України 24 серпня 1991 року стало підсумком національно-визвольних змагань кінця

XX ст. З огляду на це, доречним уявляється аналіз тяглості національно-демократичних традицій української державності, характеристика історичного досвіду та уроків, що з нього випливають для сучасного періоду державотворення.

Методологічну та теоретичну основу дослідження склали сучасні методи пізнання суспільних явищ на основі теоретичного і прикладного рівнів, зокрема таких як ретроспективний, структурно-функціональний, діалектичний і порівняльно-аксіологічний. Для аналізу і синтезу національно-демократичних традицій використовувались історико-генезовий та цивілізаційний підходи, які передбачають комплексне послідовне і всебічне вивчення суспільних явищ і подій, застерігають від абсолютизації факторів економіки, власності, виробництва, класової градації. Дослідницькі завдання розв'язувались конкретно-історично, на базі принципу об'єктивності.

Мета та завдання дослідження: вивчення ролі і впливу національно-демократичних традицій, їх носіїв в особі політичних партій, суспільних організацій і громадських рухів у відновленні державної незалежності України. У відповідності з цією метою вирішувались такі завдання дослідження:

- Проаналізувати формування та тяглість традицій, їх місце в історичній пам'яті і суспільно-політичному житті українського народу;
- висвітлити на основі різноманітних джерел протистояння спроб сусідніх з Україною державних етносів трансформувати як історичну свідомість українського народу, так і його традиції;
- прослідкувати збагачення української національної ідеї, традиційними складовими якої завжди були державництво та соборність;
- виявити вплив національно-демократичних традицій на зміст і спрямованість революційних перетворень в Україні в другій половині 80-х - першій половині 90-х років;
- дослідити процес становлення багатопартійності і політичного плюралізму в Україні, наповнення суспільно-політичного життя інститутами та елементами демократизму;
- окреслити рамки і глибину соціальної, політичної, національної, культурної, релігійної стратифікації суспільства України в контексті його традиційної толерантності.

Історіографічна та джерельна база дослідження. Зміни в суспільно-політичному і громадському житті генерували суттєве подвижництво і в

науці, де помітне місце зайняла тема розвитку національно-демократичних традицій в Україні в умовах утвердження її державності. Пошуки глобальних параметрів ролі українських національно-демократичних традицій були в полі уваги Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова, які стали провісниками українського національно-визвольного руху.

Проблему світоглядної ролі українських національно-демократичних традицій розробляли представники найрізноманітнішого спектру української історико-політологічної школи М.Грушевський, В.Липинський, І.Лисяк-Рудницький, В.Винниченко, С.Петлюра, Д.Донцов, С.Бандера, Є.Маланюк¹ та ін. Вони відзначали виняткове значення і тяглість українських національно-демократичних традицій для процесу державотворення. Разом з тим світоглядне бачення ними ролі українських традицій було часом різне, а оприлюднені ідеї викликали адекватне сприйняття лише в певних партійних чи релігійних колах, регіональних чи соціальних групах. Так наприкінці XIX ст. почали формуватися два генеральні напрями української ідеї з огляду національно-демократичних традицій її розвитку: національно-демократичний (згодом національно-державницький) і національно-радикальний. На чолі першого стояв М.Грушевський, вихований в традиціях радикального українського народництва, "яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тому, що в конфліктах народу і влади вина лежить на стороні влади, бо інтерес трудового народу - се найвищий закон власної громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народу не добре, се його право обрахувати з нею"².

Базові ідеї другого напрямку (національно-радикального) були сформульовані М.Міхновським у брошурі "Самостійна Україна"³, а також продовжені в консервативно-державницьких поглядах В.Липинського і теорії "Інтегрального націоналізму" Д.Донцова.

¹ Винниченко В. Відродження нації. У 3 частинах. - Київ-Відень, 1920; Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. - К., 1918; Його ж. Наша політика. - Львів, 1911; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. - Нью-Йорк, 1954; Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. - Львів, 1991; Його ж. Історичні есе. - К., 1994; Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. - Львів, 1941; Його ж. Дух нашої давнини. - Дрогобич, 1991; Його ж. Націоналізм. - Лондон; Бандера С. Перспективи української революції. - Мюнхен, 1978; Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. - К., 1992; Петлюра С.В. Статті. - К.: Дніпро, 1993. - 341 с.

² Цит. за: Полонська-Василенко Н. Історія України. - К., 1992. - Т.1. - С.23.

³ Міхновський М. Самостійна Україна з передмовою Юрія Колларда / Видавництво "Український патріот" на чужині, 1948.

Сучасні політичні дискусії стали продовженням тривалого діалогу про роль і місце українських національно-демократичних традицій у суспільстві й нині точаться з тим, аби віднайти й визначити світоглядні корені державності України.¹

Окрему джерельну групу реферованого дослідження становлять праці вчених Інституту національних відносин і політології НАН України, що висвітлюють власні національні традиції української державності: демократизм, духовність, соборність українських земель, широкі міжнародні зв'язки.² Так, в дослідженнях "Українська ідея. Перші речники" і "Українська ідея. Постаті на тлі революції" фактично вперше здійснено спробу розкрити процес зародження української національної ідеї і оцінити внесок тих, хто стояв біля витоків національно-демократичних традицій, невтомно шукав шляхи досягнення національної, державної незалежності України, її соборності.

Аналізу складових формування і тягlosti національно-демократичних традицій, що зумовлювали той чи інший рівень української суспільно-політичної думки, місце і роль у ній національної ідеї на різних етапах історії українського етносу присвячена монографія "Українська ідея. Історичний нарис". В монографії підкреслюється, що національна ідея є продуктом історичних традицій, їх розвитку, дії величезної кількості різноманітних факторів.

Заслужують уваги матеріали наукової конференції, яка відбулася за ініціативою Інституту національних відносин і політології та Інституту держави і права НАН України, Міністерства освіти України, Інституту системних досліджень Міністерства освіти України, Київського університету ім. Тараса Шевченка на тему: "Українська державність: історія і сучасність"³.

Важливе значення для збереження традицій територіальної цілісності України, зміцнення єдності всіх її регіонів має вивчення історичного досвіду боротьби народу за соборну Українську державу. Саме з цією

¹ Див.: Черненко А.М. Українська національна ідея. - Дніпропетровськ, 1994.

² Українська ідея. Перші речники. - К., 1994; Українська ідея. Постаті на тлі революції. - К., 1994; Українська ідея. Історичний нарис. - К., 1995.

³ Українська державність: історія і сучасність // Матеріали наукової конференції. Січень 1993. - К., 1993.

метою в Інституті національних відносин і політології НАН України 24 січня 1994 р. відбувся "круглий стіл" на тему: "Проблеми соборності України в ХХ столітті"¹, а також міжнародна науково-практична конференція "Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи", що відбулася 10-11 листопада 1994 року.²

Вчені-політологи України провели "круглий стіл", за яким обговорили проблему "Основні політичні структури: механізми їх становлення та розвитку в Україні". На зустрічі особливо наголошувалось на важливості визначення методологічних підходів до дослідження історичних традицій становлення політичних структур і їх механізмів.³

В українській історіографії з'явилися також публікації, в яких робляться спроби визначити основні підходи, параметри проблеми національно-демократичних традицій і дослідити її окремі аспекти.⁴

Варто назвати дослідження, в яких частково осмислюється роль етнонаціональних традицій в процесі становлення державної незалежності України, виникнення багатопартійності, реформування політичної системи.⁵ Вперше програмні документи та статuti головних сучасних політичних партій та об'єднань були опубліковані в збірнику "Сучасні політичні

¹ Проблеми соборності України в ХХ столітті // Матеріали "круглого столу". Січень 1994. - К., 1994.

² Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 10-11 листопада 1994 р. - К., 1995.

³ Шляхи до демократичної державності: Зустріч політологів за "круглим столом" // Політика і час. - 1992. - №6. - С.16-24.

⁴ Українська народність: Нариси соціально-економічної і політичної історії. - К., 1990; Смолий В., Гуржий О. Як і коли почала формуватися українська нація. - К., 1991; Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. - К., 1992; Макарчук С. Український етнос: (виникнення та історичний розвиток). - К., 1992; Потульніцький В. Історія української політології. - К., 1992.

⁵ Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії України. (Довідник). - К., 1991; Гарань О. Багатопартійність на Україні стає реальністю // Золоті ворота: Альманах. Вип.1. - К., 1991. - С.48-58; Білоус А. Багатопартійність в Україні: порівняльний огляд // Сучасність. - 1992. - №6. - С.108-109; Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених // Політика і час. - 1992. - №3. - С.60-66; Калакура Я.С. Роль національної державницької традиції в розбудові незалежної України / Українська державність: історія і сучасність. - К., 1993. - С.340-342; Кузьмінець О.В. Українська ідея в діяльності політичних сил кінця ХІХ ст. / Наукові записки з української історії. Вип.1. - Київ-Переяслав-Хмельницький, 1993. - С.4-8; Красівський О.Я., Панчук М.І. Президент Західно-Української Народної Республіки (Свяен Петрушевич) / Українська ідея. Постаті на тлі революції. - К., 1994. - С.156-172.

партії та блоки на Україні"¹, а невдовзі вийшла книга "Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій"², яку уклав О.Гарань. Автор у вступній статті, яка носить назву "Багатопартійність на Україні: формування, проблеми, перспективи" аналізує становлення і перспективи розвитку багатопартійності на Україні, а також робить спробу класифікувати політичні об'єднання і партії. Заслужують на увагу й такі дослідження О.Гараня як "Від створення Руху до багатопартійності" та "Убити дракона (з історії Руху та нових партій України)"³, де висвітлено зародження Руху, етапи діяльності та основні тенденції в його політиці, аналізується роль Руху і новостворених партій в процесах демократизації національного відродження.

Серію аналітичних публікацій про політичну палітру сучасних подій і суспільно-політичних явищ в державі підготував В.Литвин⁴, підсумованих у монографії "Політична арена України: Дійові особи та виконавці", в якій розглядаються суспільно-політичні процеси в УРСР та в незалежній Україні в другій половині 80-х - на початку 90-х років. На багатому джерельному і документальному матеріалі подано низку політичних портретів сучасних українських діячів в умовах публічних та культурних змагань за владу, автор описує найважливіші події в їх динамічному русі, характеризує головні політичні сили і об'єднання. Робота складає цінність ще й у тому плані, що дослідник розглядає зазначену проблему не у статичному плані, а у динаміці, на тлі суспільно-політичних процесів в УРСР та в незалежній Україні.

Проблеми української політики часів становлення державності знайшли своє відображення і в працях учених української діаспори. Викликає зацікавлення монографія А.Камінського "На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні"⁵. Автор висвітлює нові

¹ Сучасні політичні партії та блоки на Україні. - К., 1991.

² Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій. - К., 1993.

³ Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. - К., 1992; Його ж. Убити дракона (з історії Руху та нових партій України). - К., 1993.

⁴ Литвин В. Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів // Політологічні читання. - 1991. - №1; Його ж. Сучасні політичні блоки та об'єднання на Україні // Політика і час. - 1991. - №4; Його ж. Сучасні соціал-демократичні партії України // Політика і час. - 1991. - №8; Його ж. Проблема суспільної злагоди та розбудови держави // Політологічні читання. - 1992. - №4; Його ж. На політичній арені України (90-і рр.). Роздуми істориків // Український історичний журнал. - 1994. - №№1, 2-3; Його ж. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. - К., 1994.

⁵ Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні. - Мюнхен, 1990.

явища в суспільно-політичному розвитку України другої половини 80-х років, досліджує національно-політичне і духовне відродження українського народу, еволюцію його політичної думки.

До початку 90-х років практично сформувався самостійний науковий напрямок, який досліджує різні аспекти суспільно-політичного руху, що підтверджують і перші дисертаційні роботи.¹

Основу джерельної бази дослідження склали архівні матеріали і документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України, Івано-Франківського, Київського, Львівського облдержархівів, поточних архівів політичних об'єднань і рухів. У дисертації широко використано законодавчі та нормативні акти Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента України, місцевих органів державної влади і управління, а також матеріали громадських об'єднань і політичних партій.

Другу важливу групу джерел вивчення проблеми розвитку національно-демократичних процесів в Україні склали відомості, опубліковані в періодичній пресі. В дослідженні використовувались матеріали офіційної і неофіційної, так званої самвидавчої преси, а також видання української діаспори.

Таким чином, історіографічний огляд проблеми свідчить про те, що вона ще не отримала всебічного висвітлення в історико-етнографічних працях. Тому потреба і необхідність її подальшого вивчення визначається не тільки актуальністю, а й недостатньою розробкою як в історичній, так і в етнополітичній літературі. Важливо відмітити, що політична і науково-практична актуальність даної проблеми продовжує зростати, оскільки прогнозування процесів, пов'язаних з перегрупуванням політичних сил, зміною їх тактики після проголошення незалежності України набуває першочергового значення для суспільствознавців, які на основі науково-практичних рекомендацій можуть сприяти виробленню концепцій, спрямованих на консолідацію різних політичних сил задля розбудови державності України.

¹ Астахова К.В. Виникнення багатопартійності в СРСР (1985-1991): Дис. на здоб. наук. ступ. докт. істор. наук. - К., 1994. - 304 с.; Білоус А. Політичні об'єднання України: стан, тенденції і перспективи розвитку. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук. - К., 1993; Богомаз К. Громадсько-політичні рухи і партії в Україні в другій половині 80-х - на початку 90-х рр. Дис. на здоб. наук. ступ. докт. істор. наук. - К., 1992.

Новизна наукового дослідження та його практичне значення полягає в тому, що в ньому на основі аналізу широкого кола джерел як опублікованих, так і архівних, виявляються національно-демократичні традиції українського народу, простежується їх вікова тяглість та взаємовплив з національною ідеєю, історичною свідомістю, перетворення традицій у певні періоди в активний державотворчий чинник. Таким періодом стали друга половина 80-х - перша половина 90-х років, коли суспільно-політичне й духовне життя українського народу почало набувати традиційних для нього вимірів та ознак самовизначення і державного усамостійнення. У дисертації проаналізовано роль політичних партій, рухів і об'єднань у відродженні національної самосвідомості та духовної культури українського народу, у формуванні демократичних інститутів та визначенні атрибутів державності, розкритті їх впливу на політичні процеси, які проходять у суспільстві.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Систематизований фактичний матеріал, обґрунтовані висновки та ідеї дисертації закладають основи теоретичного осмислення ролі національно-демократичних традицій в державотворчому процесі. Вони можуть бути використані в подальшій розробці проблеми, в підготовці спеціальних та узагальнюючих праць, створенні навчальних програм, вузівських курсів і спецкурсів з історії України та етнології, у політичній і лекційній роботі. Результатами дослідження можна скористатися при виробленні моделей суспільно-політичного розвитку України, стратегії і тактики політичних об'єднань і державних інститутів влади, а також у законотворчому процесі.

Апробація роботи. Результати дослідження викладені у публікаціях автора, обговорювались на кафедрі історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Ряд наукових висновків доповідались на наукових конференціях і "круглих столах" за участю вчених і політиків, а також знайшли відображення у передачах українського телебачення і місцевої преси.

Структура дисертації зумовлена основною метою та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано доцільність та актуальність теми дослідження, його мета і завдання, наукова новизна, розкриваються методологічна і теоретична основи, визначаються хронологічні рамки, а також історіографічна

і джерельна база роботи, вказано на теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи та апробацію її результатів.

У першому розділі "Національно-демократичні традиції як передумови революційних перемін на рубежі 80-90-х років" проаналізовано основні загальнотеоретичні та методологічні підходи, а також історико-етнологічні аспекти національно-демократичних традицій українського народу.

Національні традиції українського державотворення сягають періоду Київської Русі, коли були закладені елементи політичного устрою і владних структур демократичного типу. Давня українська державність формувалася на традиціях демократизму, духовності, християнської віри, гуманізму, права, державницької ролі жінки, широких міжнародних зв'язків.

Традиції Київської Русі знайшли своє продовження в політиці, економіці і культурі Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав.

Новий етап збагачення традицій української державності пов'язаний з добою Козаччини. В часи національно-визвольних змагань українського народу середини XVII сторіччя під проводом Богдана Хмельницького на перший план були висунуті традиції державотворення, свободи, обмеження станових привілеїв, а також ідея самоуправи України і рівноправних міжнародних стосунків. Пріоритетами демократичної козацької республіки були національна гордість, незалежність, християнство і духовність.

Доба нового українського пробудження в XIX ст. була позначена розвитком української ідеї, національної суспільно-політичної думки, що проявилось в збагаченні національно-демократичних традицій. З часів діяльності так званої "Руської трійці" в західноукраїнських землях, а також першого політичного об'єднання Кирило-Мефодіївців з участю Тараса Шевченка національна ідея стала головною на тлі політичної думки і демократичних традицій.

Вступ у XX ст. характерний появою перших політичних об'єднань і партій як у Галичині, так і на Наддніпрянщині (1890 р. - Русько-українська радикальна партія (РУРП), 1899 р. - Революційна українська партія (РУП), 1897 р. - "Братство тарасівців"). Проблема незалежності України стає предметом теоретичних дискусій серед політичних кіл (Микола Міхновський, Іван Франко, Юліан Бачинський), однак до 1917 року вона так і не перетворилась в домінуючу.

Національні державницькі традиції лягли в основу творення Української Народної Республіки, що її започаткувала Центральна Рада на чолі з

М.Грушевським. На цих традиціях утворилась і Західно-Українська Народна Республіка, що дозволило проголосити історичний Акт Злуки 22 січня 1919 р., який став символом соборності і неподільності Української держави. Серед причин втрати незалежності Української держави слід назвати відсутність єдності в діях лідерів політичних партій, настирливості в налагодженні державного управління, створенні національних збройних сил, консолідації суспільства.

Воєнна експансія Радянської Росії і встановлення в Україні влади різко змінили баланс політичних сил партії, що стояли на позиціях незалежної України, були заборонені, їх провідники стали жертвами репресій. Однак завдяки державницьким національним традиціям на перших порах функціонування радянської держави частково продовжувався процес українського відродження. По мірі згортання політики коренізації та українізації, наростання сталінського тоталітаризму, традиції незалежності, державності, духовності України стали руйнувати і переслідувати, але залишались рушійною силою опору сталінізму, надихали патріотів визвольних змагань 40-50-х років.

Відродження традицій самостійницького світогляду в свідомості українства 60-80-х рр., рух шестидесятників та дисидентів породили нове покоління борців, яке намагалось здобути державний суверенітет і самостійність України мирними, конституційними засобами. Досвід дисидентського руху в Україні переконливо довів, що традиція незалежної демократичної Української держави здатна була об'єднати і консолідувати людей, незалежно від їх національності, політичних уподобань і віросповідання, але наštовхувалась і на переслідування з боку репресивного режиму.

І тільки демократичні процеси на рубежі 80-90-х років в умовах глибокої кризи всієї комуністичної системи завершилися відновленням Української держави, що знайшло закріплення в Декларації про державний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України, а також підтвердження всенародним референдумом 1 грудня 1991 р.

Таким чином, у руйнації тоталітарного режиму і відновленні незалежності Української держави важливу роль відіграли національно-демократичні традиції, їх носії і провідники, що заклали фундамент історичних передумов революційних перемін на рубежі 80-90-х років.

У другому розділі "Національно-демократичні традиції формування багатопартійності і незалежності України" розглядаються історичні події і

політичні процеси, які рішуче змінили перебіг української історії і привели до відновлення незалежності Української держави, а також до формування та поступової структуризації багатопартійної системи.

Перебудова, ініційована реформаторськими силами в КПРС на чолі з М.Горбачовим, відкрила можливості для вияву суспільно-політичної енергії народу, збудила до активності широкі верстви населення. В калейдоскопі подій перебудовчих років, без сумніву, велику роль відіграв М.Горбачов, з іменем якого пов'язують перехід від протистояння двох воєнно-стратегічних систем до роззброєння і перші кроки демократизації. Він привніс чимало нового в суспільне життя і проголосив курс на політичні та економічні реформи при збереженні існуючої системи. Однак, перебудову не можна розглядати як виключно особистий винахід М.Горбачова, оскільки об'єктивні чинники диктували потребу в проведенні радикальних перемін у сфері політичних та господарських відносин, які відкинули країну від загальносвітових цінностей.

Важливе значення в політиці перебудови відводилося Україні, яка в перші роки в плані реформаторських змін суттєво відставала від деяких інших республік. Керівництво України, очолюване В.Щербицьким, зайняло консервативні позиції, прикриваючись так званою стабільністю в республіці. З іншого боку, передова частина українського суспільства вже на старті перебудови активно включилася в пошук шляхів і методів демократизації країни, національно-культурного відродження.

Великий вплив на суспільно-політичні процеси в Україні справила катастрофа на Чорнобильській АЕС. Партійно-державне керівництво намагалось приховати катастрофу та її наслідки, виявляло злочинну бездіяльність. Катастрофа і її наслідки розбудили всі верстви населення республіки, спонукали до рішучих дій. У республіці легалізується діяльність правозахисників виникають самодіяльні громадські організації і об'єднання, робота яких охоплювала різні сторони і напрями суспільного життя: екологію, культурологічні заходи, наукові дискусії і конференції, диспути щодо реформи політичної системи суспільства тощо.

Політичні процеси в Україні великою мірою були пов'язані з подіями, що відбувались у Москві, республіках СРСР, особливо в Прибалтиці, де відбулись установчі з'їзди Народних фронтів Латвії, Литви і Естонії. Потреба створення широкого об'єднання на зразок народного фронту в 1988 р. стає першочерговим завданням і для демократичних сил в Україні. Важли-

ву роль в ініціюванні та організації опозиційного руху відіграла Українська Гельсінська спілка (УГС).

В розділі робиться аналіз витоків Народного Руху України. Ідея утворення Народного Руху викликала негативну реакцію з боку керівництва ЦК КП України, що призвело до протистояння між частиною інтелігенції та партноменклатурою, а також відіграло роль своєрідної реклами для майбутньої організації. На кампанії пошуку компромісів з організаторами НРУ, телевізійних політичних дискусій висунувся своєю незакомплексованістю Л.Кравчук.

Важливий вплив на суспільно-політичне життя справило формування нових політичних партій як чинника багатопартійності. В дисертації проводяться історичні паралелі з діяльністю українських політичних партій на початку XX століття, традиції яких жили в народі, досліджується процес становлення мультипартійної системи. Якщо до проголошення незалежності було зареєстровано тільки 4 партії і вони поділялися на дві групи (правлячу комуністичну та альтернативні), то після серпня 1991 року розпочався процес швидкого утворення нових партій і візноманітнення політичного спектру. Цей процес зумовлювався специфікою соціальної структури суспільства, наявністю різних соціальних, класових і етнічних груп, їх інтересів. Враховувався як досвід розвитку міжпартійних відносин в Європі, так і власні конкретно-історичні традиції України, особливості громадсько-політичної ментальності українського народу. В дисертації аналізується роль і місце політичних партій в суспільно-економічному житті України, їх представництво у Верховній Раді за результатами виборів 1990 і 1994 років, участь у розробці тих чи інших законодавчих актів, причини розколів одних та об'єднання інших. Автор схильний до висновку про зародження в країні тенденції до скорочення багатопартійного спектру та зростання ролі партій центристського типу. Водночас, на думку автора, на державно-національну традицію та ідеологію не може претендувати якась одна громадсько-політична організація, тому важливо, щоб, будуючи Україну як правову державу, український народ спирався на національні традиції та історичний досвід, для якого характерні ідеали демократизму, справедливості та незалежності.

Третій розділ "Зростання національно-державницької самосвідомості та відродження духовної культури українського народу" присвячений фор-

муванню на національно-демократичних традиціях адекватної Українській державі особистості громадянина.

Особливо помітно та імпульсивно відбувалося зростання національно-державницької самосвідомості українського народу з другої половини 80-х років. Позитивний вплив на її підвищення мали гласність, утвердження плюралізму думок, національно-культурне пробудження тощо.

З проголошенням незалежності України формування національно-державницької свідомості набуло першочергового значення, оскільки в українців протягом століть, включаючи і радянські часи, всіляко витравлювались державницькі традиції, що призвело до національного нігілізму і утвердження комплексу меншовартості. Подолати ці "нашарування" минулого можна лише шляхом піднесення свідомості громадян України всіх національностей, усвідомлення ними своєї причетності до будівництва своєї держави і відповідальності за її долю. Національна ідея і державницькі традиції - не просто атрибути самосвідомості народу, а рушійна сила здійснення практичних справ, розбудови демократичної України.

Кожен народ протягом століть, від покоління до покоління виробляв свій менталітет, психологію свої національні традиції, але тільки власна держава виступає гарантом їх збереження і примноження. Незалежна Україна започаткувала сприятливі умови для відродження національної культури як українського народу, так і національних груп. У дисертації аналізується правова основа відродження духовного життя народу, діяльність громадських об'єднань, культурно-національних товариств, політичних партій, преси, навчальних, культурно-освітніх закладів щодо роз'яснення і реалізації законів України про мови, громадянство, національні меншини, Герб і Прапор, Збройні Сили, простежуються зміни, що сталися в досліджуваній період у сфері освіти, культури, мови, інформації.

Національно-державницька самосвідомість українського народу значною мірою залежить від програмових засад і діяльності політичних партій, громадських організацій і рухів. Позитивний вплив на піднесення самосвідомості українського народу на етапі його пробудження справила діяльність Українського культурологічного клубу (УКК), а також Республіканського товариства української мови ім. Т.Шевченка, яке з часом реформувалось у Всеукраїнське товариство "Просвіта". Важливу роль відіграла Українська Гельсінська спілка (УГС) і Народний Рух України, які піднесли на новий рівень ідею відродження суверенітету України.

У розділі обґрунтовується висновок про те, що найбільш послідовно питання відродження духовної культури, зростання національно-державницької самосвідомості закладені у програмних документах Демократичної партії України, Української Християнсько-демократичної партії, Української республіканської партії, Народного Руху України, Партії демократичного відродження України та інших. Звернуто увагу на спільність позицій більшості українських партій щодо подолання наслідків русифікації, збереження і розвитку української мови як першооснови етносвідомості, а отже, й етнокультури, розвитку національної системи освіти.

Таким чином, могутнім фактором зростання державницької і національної самосвідомості та відродження духовної культури служать національно-демократичні традиції українського народу.

У висновках узагальнені основні результати дослідження, зроблений порівняльний аналіз розвитку національно-демократичних традицій на різних етапах державотворчого процесу в Україні, сформульовані уроки та рекомендації.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист:

- На рубежі 80-90-х років в Україні сталися зміни, які охопили всі найважливіші аспекти суспільного життя. Не відкидаючи певну спонтанність цих змін як наслідку вияву інтересів певних соціальних, політичних, культурних страт суспільства України, вважаємо водночас необхідним наголосити, що їх визначальним чинником стала українська національна ідея. Під цим поняттям у даному дослідженні ми розуміємо визначення мети існування української нації, з'ясування її історичного призначення, виробленні системи ціннісних орієнтацій, а також комплексу стійких прагнень, як усвідомлених, так і рефлекторних уподобань, визначенні свого місця серед інших етносів. Саме при такому підході до національної ідеї якраз і можна просліджувати роль і місце традицій народу, зрозуміти причини як їх тяглості, так і певного занепаду в той чи інший історичний відтинок, обумовленого впливом зовнішнього етнополітичного середовища. У національних традиціях як в певному відбитку рівня розвитку та еволюції національної ідеї історична пам'ять народу співвідноситься у взаємовпливові з дійсністю, переплітаються наукові й моральні засади. Історична ж свідомість народу, яка більшою чи меншою мірою живиться і його традиціями, виступає активним фактором докорінних, нерідко, як у досліджуваний нами період, революційних змін.

Такий підхід до розгляду історичної свідомості, національної ідеї дає ключ до розуміння спроб правлячих еліт сусідніх з Україною народів, співучасником яких нерідко виступала й українська інтелектуальна еліта, модифікувати, трансформувати у бажаному для них руслі й національні традиції українців.

- Попри вікову бездержавність український народ зберіг свої національно-демократичні традиції - державна незалежність і соборність, демократизм в організації суспільного життя, духовність і гуманізм, доброзичливі міжнародні зв'язки і захист своїх земель, християнська мораль і державницька роль жінки.

- Зберігши тяглість традицій та відстоявши їх в умовах намагань сусідніх державних етносів трансформувати історичну свідомість українців у бажаному для них напрямі, у переломні періоди історії український народ перетворював ці традиції у дієвий державотворчий чинник. Таким періодом стали друга половина 80-х - перша половина 90-х років ХХ ст.

- Генератором ідей національно-державного та духовного відродження народу в досліджуваний період виступила інтелігенція України. Цей процес проходив одночасно у двох вимірах - організаційному (утворення неформальних об'єднань, рухів, опозиційних партій) та сутністному (культурницька та політична діяльність цих об'єднань, рухів і партій).

- В умовах бездержавності, адже УРСР була державою міфічною, культурницька діяльність неформальних об'єднань та партій переслідувала політичну мету - державний суверенітет України, а після проголошення незалежності змістом їх діяльності стало утвердження незалежності та розбудова України на засадах традицій її народу.

- Зміни, що сталися в Україні в досліджуваний період, створили передумови (до проголошення незалежності) і відкрили широкі можливості (після проголошення незалежності) для зростання національно-державницької самосвідомості та відродження духовного життя українського народу в його традиційних національних вимірах.

- У цей переломний період проявилася традиційна толерантність, терпимість і повага українського народу до представників інших етносів, законодавчо їм гарантовані рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, а дискримінація за національною ознакою забороняється й карається законом.

- Процес утвердження незалежності України проходив і проходить одночасно із становленням її багатопартійності.

- На державно-національну традицію та ідеологію не може претендувати якась одна партія чи населення якогось одного регіону. Як держава правова, позбавлена ідеологічної догми, Україна може бути побудована спільними зусиллями всіх її громадян та політичних об'єднань.

Національно-демократичні традиції українського народу стали одним з вагомих чинників пробудження його національно-державницької самосвідомості на рубежі 80-90-х рр., виникнення альтернативних громадських рухів і політичних партій, демократизації суспільства, проголошення суверенітету України, утвердження її державної незалежності. Опора на національно-демократичні традиції дозволила розгорнути реформування політичної та економічної системи, створення правової бази функціонування Української держави, її входження у світове співтовариство. Глибинні демократичні перемини нашоюхуються на спротив консервативних сил, що паразитують на негативних традиціях, на об'єктивних труднощах перехідного етапу.

Головний урок, винесений як з історичного минулого, так і з сучасного етапу розбудови держави, полягає в тому, що громадянський мир можна досягнути шляхом консолідації усіх національно-демократичних сил, їх політичних провідників навколо ідеї незалежної, правової, духовно та економічно багатой України. Важлива роль у цьому належить політичним партіям і рухам, усім гілкам влади, релігійним конфесіям, визначенню консолідуючих пріоритетів національно-державницької та культурно-духовної політики. Прогресивні національно-демократичні традиції потребують подальшого вивчення, опанування, виховання у громадян, особливо молоді на їх прикладі національно-державницької самосвідомості, любові до Вітчизни, патріотизму, високих морально-духовних якостей.

Національно-демократичні традиції свободи, демократизму, незалежності, працелюбності, толерантності, гуманізму, шанобливого ставлення до батьків, культ жінки-матері, невмируща скарбниця України, її багатство, майбутнє.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Світоглядна роль українських національно-демократичних традицій державотворення. - Івано-Франківськ: "Плай", 1995. - 1,5 др.арк.

2. Проблема персоніфікації політичних діячів // Тези доп. та повід. науково-теор. конференції. - Івано-Франківськ, 1991. - С.18-19.

3. Традиції творення української державності // Тези доп. і повід. науково-теор. конференції. - Івано-Франківськ, 1995. - С.26-29.

4. Традиції українського демократичного відродження // Верховина. - 1995. - №2-3. - С.31-32.

5. Проблеми відродження національної самосвідомості українського народу // Вісник Прикарпатського університету. - Вип.3. - Івано-Франківськ, 1996. - С.70-78.

Marchuk V.V. National and Democratic Traditions in the State-Building process of Ukraine (the second half of the 80s and the first half of the 90s of the 20th century).

The dissertation is submitted for a candidate's degree in historical sciences, speciality 07.00.05. - ethnology, Institute of National Relations and politology at the Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, 1996.

The dissertation presents a research of the role of national and democratic traditions in the state-building process of Ukraine in the second half of the 80s and the first half of the 90s, of their impact on the development of the national self-consciousness and revival of the Ukrainians' spiritual culture. The dissertation also contains analysis of the formation and realization of the ideas of sovereignty and independence, of the Ukrainian State revival and formation of the multi-party system.

Марчук В.В. Национально-демократические традиции в государственно-созидательном процессе Украины (вторая половина 80-х - первая половина 90-х гг. XX в.).

Диссертация на соискание научного степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05. - этнология, Институт национальных отношений и политологии Национальной Академии наук Украины, Киев, 1996.

В диссертации исследуется роль национально-демократических традиций в государственно-созидательном процессе Украины второй половины 80-х - первой половины 90-х годов, их влиянию на воспитание государственного самосознания и возрождения духовной культуры украинского народа. Проанализовано формирование и реализация идей суверенитета и

независимости, возобновления Украинского государства, а также создание многопартийной системы.

Ключові слова: українська ідея, національно-демократичні традиції, політичні партії, національно-культурне відродження.

В. Матвіш

436881

Видавництво „Плай“
Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника

Підписано до друку 14.03.1996 Формат паперу _____
Друк. аркуші_р 1,5 Тираж 100. Зам. 45

Віддруковано в друкарні видавництва „Плай“
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

AB 35.023